

Fülöp Márton – Hamrák Dóra – Kenesei Zsófia – Lakatos Sára – Mravik Patrik – Mécs Bálint

Arzén a Tiszazugban

Több olyan történeti közösségről tudunk, amely a terhet jelentő öreg, beteges, magatehetetlen vagy fogyatékkal élő személyeket kiközösítette, esetleg a halálba kényszerítette. A Horthy-kor legnagyobb bűnügyi botránya éppen egy efféle gyakorlat magyarországi alkalmazása miatt robbant ki. Kiderült, hogy a Tiszazugban emberek tucatjait tették el láb alól arzénmérgezéssel saját családtagjaik pusztán azért, mert feleslegessé váltak, útban voltak, akadályozták a gyilkosok boldogulását. Arra is fény derült, hogy nem elszigetelt esetekről, hanem olyan szokásról volt szó, amelyről egész faluközösségek tudtak, és amelyet évtizeden át büntetlenül úztek a helybeliek. A korabeli sajtó és egyes szociográfiák az 1930-as években a tiszazugi falvak kapcsán az elhíresült spártai Taigetoszt emlegették. Az analógia ugyan némiképp sántít, de jól tükrözi az eljárás kegyetlenségét, közösségi beágyazottságát és az áldozatok kiszolgáltatott helyzetét.

Taigetosz magyar ugaron

A Tiszazugban 1911 és 1929 között zajló arzénos mérgezések ötletgazdája és kulcsfigurája Fazekas Gyuláné Oláh Zsuzsanna, Nagyrév bábaasszonya volt. Ő fedezte fel, hogy a napi használatú légyfogó papírt vízbe áztatva arzént lehet nyerni, amely alkalmas élőlények elpusztítására.¹ Móricz a Tiszazugi méregkeverőkben – bár némi irodalmi túlzással – így idézi fel az esetet:

„Történt, hogy a faluban a bábaasszony beteg mellett ült. A beteget nagyon lepték a legyek. »Jaj, nem győzzük lélekkel, – panaszkodtak, – bár a jóisten segítene rajta, hogy lepik a legyek szegény beteget.« »Majd én segítek rajta.« Hozatott a boltból légypapírt, s tányérokba áztatta a halálfejes sárga papírt s körülrakta vele a beteget. De a legyek csak lepték a beteget: Kávét kért s jó cukros, tejes kávét öntött a papírra, akkor majd nem jönnek a legyek. Ahogy elfordultak, a kis cica odament s megitta a kávét. Addig, addig beszélgettek, a cica elkezdett sírni. »Mi baja a macskának, mi baja a macskának?« – Megdöglött. A bábának feltűnt a kis macska halála. Hazament s a szobában a tányérról kiöntötte a legyeket a ház előtt. Egy kis csirke odajött, megette a legyeket. Megette a kis tarka csirke s nemsokára elkezdett szédelegni. Azután megdöglött. Ez már szeget ütött a bába fejébe. Leöntötte a tányérokra a légyvizet s beletöltötte a kis kutya szájába. A kutya is megdöglött tőle. – Hisz ez nagyszerű, – mondta a boszorkány, – ez jó, ez kell. Csinált ilyen légyvizet, visszament a beteghez, beadta neki: az is megdöglött. A család megsíratta, meggyászolta s örültek, hogy a jóisten így segített rajtuk. Most már a bába egy zseniális találmány birtokában élet-halál urának érezte magát.”²

Az első, bizonyítottan arzénhez köthető gyilkosságot 1911-ben Nagyréven hajtották végre. Az áldozat Takács Lajos, hátgerincsvadásban szenvedő férfi volt.³ Magyarországon már korábban is követték el arzénos mérgezéseket. Ezek között a legismertebb az 1880-as, 1890-es évekbeli hódmezővásárhelyi gyilkosság sorozat, amelynek főhőse szintén

1 A kutatás vezetője TÁMOP ösztöndíjban részesült, ennek keretében folytatta jelen kutatást is 2014 márciusa és augusztusa között. A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/1-11-1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

2 Móricz Zsigmond: Tiszazugi méregkeverők. Lásd <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00483/14921.htm> (utolsó letöltés: 2013. október 13.).

3 *Friss Újság*, 34. 1929. augusztus 6. *Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok*, 40. 1929. 63. sz.

a helybeli bába, Jáger Mari volt.⁴ A tiszazugi asszonyokat a korabeli sajtóban többször is „Jáger Marik légiójaként” emlegették.⁵ Takács Lajos halála után a gyilkosságok zavartalanul folytak tovább. A mérget étellel (például mákos és lekváros süteményekkel, pogácsával), itallal (a részeges férfiak esetében alkoholba keverve) vagy a felírt orvossággal, fokozatosan adagolva adták be az áldozatoknak.⁶

A következő, feltűnést keltő eset szintén Nagyréven történt 1924 őszén. A Cibakházáról származó, nyolcgyermekes, tekintélyes vagyonnal rendelkező, fél lábára lebévult Holyba Károly hörghurutot kapott, majd néhány napra meghalt. A cibakházi körorvos, aki Holybát kezelte, a hirtelen haláleset hátterében a feleséget gyanította, és kérte az ügyészségtől az exhumálás elrendelését. Kellő bizonyíték hiányában erre nem került sor. A csendőröknek nem sikerült semmiféle bizonyítékot találniuk, és terhelő tanúvallomást sem tett senki, így a nyomozás abbamaradt (Bodó, 2002).

1925 szeptemberében újabb arzénos gyilkosság történt. Ezúttal a hatóságok kézre kerítették az elkövetőt: a nagyrévi Bukovinszki Jánosné (gúnynevén „Putris Pani”) mérgezte meg az édesanyját, Antal Andrásné, majd holttestét a Tiszába dobta. Tettéért a bíróság kötél általi halálra ítélte, amit végül kormányzói kegyelemmel életfogytiglani börtönre változtatott. Közben felnyitották az asszony közelmúltban elhunyt édesapjának sírját, mert az ő halálának körülményei kapcsán is felmerült az idegenkezűség gyanúja. Az Országos Bírósági Vegyészeti Intézet eredményei az apa esetében negatívak lettek, vagyis a megvizsgált minták nem tartalmaztak annyi arzént, amennyi a mérgezés tényét bizonyította volna (Bodó, 2002).

Mindeközben a vizsgálóbíró névtelen levelet kapott, amelynek írója mérgezéssel vádolt több nagyrévi asszonyt. A levélben konkrét nevek szerepeltek:

„Mélyen tisztelt parancsnok ur
ezenben értesitem önt, hogy
már nagy réven nagyon sok putris
pani van aki az urát megetete
mert holybát is. felesége meg
idős Sebestyén Bálintné meg
a Szabó Mihályt meg elvitték
Kürtre azt meg Csordás Bálintné

4 *A Magyar Királyi Csendőrség Zsebkönyve* 17. évf. Budapest, Franklin Társulat, 1903. 213–214.

5 *Friss Újság*, 34. 1929. július 23.

6 *Friss Újság*, 34. 1929. július 23. Lásd még Szladek (1930).

Koloh Gábor

A Magyar Távirati Iroda jelentései a két világháború közötti arzénmérgezésekről

Hogyan tudósított a Magyar Távirati Iroda (MTI) az arzénmérgezésekről 1920 és 1941 között? Az alábbi elemzés középpontjában a tiszazugi események állnak, ám a beszámolók ismertetése helyett inkább a híradások sajtótörténeti és társadalomtörténeti kontextualizációjukra törekszünk.

Az MTI a korszakban betöltött különleges szerepéről többen írtak: közvélemény-alakító hatása – különösen a Rádió révén – az uralkodó államelvet erősítette, bár mint magánkézen lévő félhivatalos hírügynökség formálisan független volt. Hogy az MTI a sajtóinformációk közlésének origójává vált, abban persze nagy szerepe volt annak, hogy működésének kezdetekor „a kormány nem volt szűkmarkú az új részvénytársasághoz. Hírányagát elsőként az MTI-nak adta át, távközlési kedvezményeket biztosított számára, tőzsdei és közgazdasági hírek továbbításában elsőbbséggel ruházta fel” (Pirityi Sándor: *A nemzeti hírügynökség története 1880–1996*. Budapest: MTI Kiadói Kft., 1996. 63–64. o.). Ehhez később hozzájárult az „MTI alaptőke-emelése; a magyar hírügynökség beilleszkedett a Reuter és a Havas által feltámasztott kartellbe. Belföldön sorra vásárolta a Telefon-Hírmondó Rt. részvényeit, megalapította a Magyar Hirdető Irodát és a Magyar Film Irodát” (uo.). Az, hogy a tiszazugi mérgezések még külföldön is visszhangot váltottak ki, ennek az erősödésnek az egyik szimptomájaként is értelmezhető.

Mielőtt a mérgezésekre térnénk, érdemesnek tűnik röviden rámutatnunk, hogy az MTI jelentéseiben milyen egyéb módon jelentek meg az arzénnel kapcsolatos hírek. Bár esetlegesen, de találkozunk velük a vérszegénység és a rákos megbetegedések elleni gyógyszerként, döntően azonban mint mezőgazdasági irtószer és mint számos munkás megbetegedését kiváltó ipari vegyszer került a hírekbe. Az arzén a mindennapokban így vagy úgy jelenlevő, viszonylag könnyen elérhető szer volt.

ithon meg szabó Pistát tejába itata meg vele meg Rásó Lajosné is megetete az urát meg Kis Róza az meg már nagyon sokat elpusztított meg Valki Pistánné is az urát. de nagyon sokat Beke Misa bácsit is meg Kis Róza meg az urát is az öreg Pápaji Jánosét is meg Szendi Sándort meg Valki Pistánét is elakarta, de nem sikerült neki és még tugya hogy kiket.⁷

A levelet a vizsgálóbíró a Bukovinszkiné édesapjának exhumálásánál jelenlévő ügyészségi alelnöknek adta tovább. Az alelnök a feljelentést továbbította a nagyrévi községi elöljáróságához, az illetékes (cibakházi) csendőrshöz azonban nem (ez csak 1929 áprilisában történt meg). Nyomozás nem indult, az elöljáróság tíz nap múltán jelentést tett, miszerint semmit nem sikerült kideríteni – ezzel lezártnak tekintették az ügyet (Szladek, 1930).

A következő években zavartalanul folytak a mérgezések, egészen 1929 áprilisáig; ekkor azonban három névtelen levél érkezett a szolnoki királyi ügyészséghez. Mind-egyik egy-egy nagyrévi asszony ellen tett feljelentést: Takács Lajosné férje, Kardos Mihályné férje és gyermeke, Tódor Marcellát pedig gyermeke megölésével vádolta. Az ügyészség utasítására a cibakházi csendőrség – amelyhez ezúttal eljutottak a feljelentések – nyomozni kezdett. Hamar kiderítették, hogy a leveleket egy bizonyos Rác Lászlóné küldte, de minthogy semmilyen további információval nem tudta alátámasztani az állításait, hamis vádaskodásért eljárást indítottak ellene (Szladek, 1930).

1929 júniusában a Kunszentmárton és Vidéke című lapban Nyikos László tiszakürti lakos közleményben arról tudósít, hogy a Tiszazugban mindenfelé tömeges mérgezésekről pletykálnak. A cikkben a férfi megemlíti, hogy két tiszakürti asszony szerint Szabó Lászlóné meggyilkolta apját, Szabó Mihályt.⁸ Az egyik illetékes helybeli csendőrről kihallgatás céljából felkereste Nyikost, akinek beszámolója azonban zavaros és bizonytalan volt. A közleményben megemlített tiszakürti asszonyok tagadták a vádakot. A járőr cibakházi kollégájához hasonlóan járt el: Nyikost jelentette fel, becsületsértésért (Szladek, 1930).

7 Az Est, 20. 1929. augusztus 28.

8 Kunszentmárton és Vidéke, 43. 1929. június 9.

A tiszazugi arzénmérgezések tárgyalásáról a távirati iroda részletesen beszámolt, sokszor idézve a bíró és a vádlott között elhangzó párbeszédet is. A „megdöb-bentő és lélektanilag homályos” mérgezési bűnyügekről szóló tájékoztatások csupán a per idejére, 1929–1930-ra korlátozódtak, illetve a pusztá tényközlésre szorítkoztak. A hírközlés formájának jellegéből adódóan nem kívántak magyarázatot találni az esetre, szemben az újságcikkek kettős céljával, amelyek egyszerre törekedtek az események bemutatására és az olvasók szenzációigényének kielégítésére. A híradások különössége a részletes, hosszú beszámolók sora volt, amelyekkel egy napon belül többször is jelentkeztek (erre csupán a később tárgyalni kívánt csökmői és alsónémedi arzénmérgezések esetén volt példa). A későbbi hírügynökségi jelentésekben Tiszazugot az eset nyomán az arzénmérgezésekkel azonosították (a régió elnevezése tulajdonképpen az arzénmérgezés szinonimájává vált), azaz sztereotipizálták, amiben erősen közrejátszhatott, hogy híradásaik kapcsán évekkel később is e történet felelevenítésével szerepeltették híreikben a régiót, lett légyen szó akár újabb arzénmérgezés gyanújáról, akár templomépítésről.

Az MTI a tiszazugi ügyön kívül Jász-Nagykun-Szolnok megyéből arzénmérgezéses esetet jelentett még Újszászról és Nagykőrűről is. Újszászon 1929 októberében tárgyalta a szolnoki táblabíróság özvegy Vargháné esetét, „akinek a férje a szolnokmegyei Újszászon hentes és mészárosmester volt, az elmúlt év augusztusában – amint az elsőfokú ítélet mondja – szándékosan, de ölési szándék nélkül légyfogópapírból kiáztatott arzént adott be ivóvízben az urának, azzal a szándékkal, hogy állítólag férjét az italozásról leszoktassa. A háromízben beadott mérge megvette a hatását, és Vargha György, aki egyébként egy 95 kilós, hatalmas termetű ember volt, három nap múlva meghalt” (MOT 1929. október 22. 17.).

Bár a továbbiakban nem kívánunk hosszabban idézni az egyes esetekből, ezt viszont érdemes, hiszen a földrajzi közelség (Újszász megközelítőleg 60 kilométerre fekszik a tiszazugi mérgezések csomópontjának tekintett Nagyrévtől) és az alkalmazott módszer is sejteti a kettő közötti kapcsolatot. Emellett Újszászon nem ez volt az egyetlen eset: ezzel szinte párhuzamosan tárgyalták Tóth Gáspárné szülész nő ügyét is, akit a gyilkosság vádja alól később felmentettek, de a kisebb súlyú járulékos bűncselekmények (magánokirat-hamisítás, hamis tanúzás) miatt börtönbüntetésre ítélték. A nagykőrűi esetben egy özvegyasszony a gondozása alatt álló apósát mérgezte meg, mivel az – elmondása szerint – nehezményezte, hogy az asszony a víg özvegyek életét élte. A Jász-

A feljelentés napján – június 10-én – egy másik névtelen levél érkezett a tiszakürti csendőrörsre, amelynek írója a már említett Szabóné mellett Madarász Józsefet és feleségét is gyilkossággal, Madarász édesapjának 1925-ben történt megmérgezésével vádolta. A csendőrség parancsnoka, Zsoldos József tiszthelyettes további nyomozásra utasította a járőrt, és maga is elkezdett tudakozódni a faluban. Kihallgatta Nyikos Lászlót. A férfi elbeszéléséből kiindulva kiderítette, hogy a névtelen levelet egy tiszakürti asszony, Bíró Mátyásné írta (Szladek, 1930).

Zsoldos felkereste Bírónéét, aki Madarásznétől hallotta, hogy a Szabó-házaspár tanácsára megmérgezték az öreg Madarász Józsefet. A férfi zsrnokoskodott, folytonosan részegesedett, félt volt, hogy elissza minden vagyonát, és semmit sem hagy a fiatalokra. Szabóék hasonló cipőben jártak. Elárulták, hogy a tiszakürti bábától, Csordás Bálintnétől vették az arzénoldatot, aki pedig Fazekas Gyulánétól szerezte azt. A mérget több alkalommal Szabó Mihály italába keverték; az öreg Szabó hamarosan meghalt. Madarászek felkeresték Csordásnéét, s nem sokkal később az idősebb Madarász is elhunyt (Bodó, 2002).

A csendőrök még aznap őrizetbe vették a Madarász-házaspárt, akik azonnal bevallották: igaz, amit Bíró Mátyásné elmondott. Ezután Szabókat is elfogták, akik eleinte tagadtak, de végül ők is beismerték tettüket. Ezután Csordásnéét és Fazekasnéét is elfogták, majd június 29-én mindnyájukat Szolnokra szállították. Fazekasnéet terhelő bizonyítékok hiányában néhány nappal később szabadon bocsátották, a többieket azonban őrizetben tartották (Szladek, 1930).

Továbbra is névtelen, mérgezésekről beszámoló levelek érkeztek a cibakházi csendőrörsre és a szolnoki királyi ügyészségre. Végül a cibakházi őrsparancsnok, Császár János tiszthelyettes két csendőrből álló járőrt állított fel az ügy kivizsgálására (Szladek, 1930).

A csendőrségi nyomozás

A csendőrség július 15-én költözött ki Nagyrévra (Szladek, 1930). Másnap a cibakházi csendőrség az őrsre beérkezett névtelen levelek alapján 17 asszony kihallgatását rendelte el.⁹ A hír hallatára özv. Pápai Jánosné Petyus Erzsébet bábaasszony, akit férje meggyilkolásának vádoltak, öngyilkosságot követett el. A nagyrévi halotti anyakönyv szerint július 18-án délután két órakor akasz-

Nagykun-Szolnok megyei esetek közös jellemzője, hogy mindegyik nemcsak térben, hanem időben is, s – mint az első újszászi példa mutatja – módszerében is hasonlított a tiszazugi mérgezésekhez. Hangsúlyoznunk kell, hogy e híradások nem reprezentálhatják, mennyire volt gyakori az arzénmérgezés a korban, akár családon belül, akár azon kívül. Ennek alapján nem feltételezhetjük, hogy működött volna egy olyan kapcsolati hálózat, amely ezeket az eseteket közvetlenül összekötötte volna, de afelől nincs kétségünk, hogy megyeszerte (de nem féltetlenül az egész megyében) ismert és alkalmazott eljárással találkozhatunk. Nézzük, mi volt a helyzet országos szinten!

Bács-Kiskunból egy eset kapott visszhangot: Kecskeméten egy ottani gazdálkodót a felesége kísérelt meg megmérgezni, azért, hogy „férjem rosszul legyen, néhány napig ágyban fekdjön és ezalatt megszeressen engem. Gondoltam, hogy hosszabb betegeskedése alatt le fog szokni mindazokról a rossz szokásokról, amelyeket esztendőök óta tanúsított velem szemben” (MOT 1929. április 4. 19.). A gyilkossági kísérlet miatt az asszony hatévi fegyházatot kapott. Az MTI jelentései alapján Békésből szintén egy gyilkosságról tudunk (Vésztőről), míg Bihar megyéből Csökmőről és Komádiból van egy-egy esetünk. A Komádiban történt esetben nem kapunk bővebb leírást arról, hogy pontosan kik mérgezték meg az egyik idős földbirtokost, helyette a mérge lehetséges Békés megyei származását emelték ki.

Hosszabban és részletesebben tárgyaltak viszont két másik arzénes történetet. Az egyik a csökmői esetet: az arzénmérgezési bűnperben itt már több elkövető is szerepelt. 1924-ben nagyanyjuk felbujtására két fiatalember megfojtotta a nagyapját, akit – amint később a boncolás megállapította – előtte hosszabb ideig arzénrel mérgeztek. A családban emellett három arzénmérgezés okozta elhalálzásra derítettek fényt, s a tíz hónapig tartó nyomozás során Csökmőben és a szomszédos Komádi településen húsz kihantolás történt: tizenhét esetben kimutatható volt a mérgezés. Ezekben az ügyekben több helybéli asszony is a vádlottak padjára került. A részletekbe menő ismertetéstől eltekintve megállapítható, hogy – nem függetlenül a tiszazugi eset visszhangjától – egyike volt ez az eset annak a három arzénmérgezési ügynek, amelyik a legnagyobb érdeklődést és talán megdöbbenést váltottak ki a korban. A harmadik kiemelkedő eset a Pest megyei Alsónémediben történt, ahol a perbeli tényállás szerint az egyik gazdálkodó felosztotta gyermekei között a vagyonát. Az elégedetlenek sógorokkal megmérgeztették édesapjukat úgy, hogy a férfi az őrlendő gabonába arzént kevert, így a liszt és az

⁹ *Kunszentmártoni Híradó*, 1929. XII/ 29, július 21.

totta fel magát.¹⁰ Az arzénes mérgezések fő gyanúsítottjáért, Fazekas Gyuláné Oláh Zsuzsanna bábáért július 19-én reggel mentek a csendőrök. A bába tudta, mi vár rá, napok óta figyelte az utcát. Amint meglátta a közeledő kakastollasokat, az előre előkészített marólúgot megitta, így a kiérkező orvos már csak a halál beálltát¹¹ tudta megállapítani (Szladek, 1930). Gúnya Józsefné nagyrévi lakos így emlékszik vissza Fazekasné halálára:

„Aztán mikor már úgy volt, hogy mennek Zsuzsi néniért, mink meg rohantunk a csendőrök után. Elfordultak a sarkon, de a Zsuzsi néni leste őket. És akkor a kútnál volt elkészítve a mérég neki, úgyhogy olyan erős mérég volt, hogy mire odaérték, ott volt meghalva a kútnál. Aztán nem tudták elvinni, csak a temetőbe.”¹²

Ugyanezen a napon három letartóztatott asszonyt kísérték a szolnoki fegyházba. A peranyagok szerint Holyba Károlynét és Pápai Lajosné férjüket meggyilkolásával, Sebestyén Bálintné pedig felbujtással vádolták. A valamások és a bizonyítékok alapján a letartóztatásokat követő héten, július 22-én Nagyréven is megkezdődtek az exhumálások.¹³ A községbe érkezett dr. Kovács Géza vizsgálóbíró, dr. Kánitz Izidor, dr. Orsós Imre és a vádlottak védője, dr. Kovács Gábor ügyvéd, hogy felügyelje az állítólagos áldozatok, Holyba Károly és Pápai Lajos holttestének kiemelését. A mintákat a budapesti Vegyvizsgáló Állomásra küldték. A helyi lapok beszámolója szerint az egész falu felbolydult, mindenki látni akarta, hogyan boncolják fel a holttesteket.¹⁴

Az első letartóztatásokat követően a vérvizsgálatok eredménye július 26-án érkezett meg a fővárosból a szolnoki királyi ügyészségre. Az áldozatok hatalmas dózisokat kaptak. Már egy milligramm arzénmérég is halálhoz vezet, Madarász József testében kilenc, Szabó Istvánéban tizenkettő, Szabó Mihályéban pedig hét milligrammot mutatott ki a vizsgálat.¹⁵ A Csendőrségi Lapok beszámolója szerint az exhumált áldozatokban átlagosan nyolc-tíz ember halálához elegendő arzénmennyiséget találtak (Szladek, 1930).¹⁶

10 †1929. július 18. A halál oka: öngyilkosság akasztás által.

11 †1929. július 19. A halál oka: öngyilkosság, lúgkémérgezés által.

12 Gyúna Józsefné visszaemlékezése. *Angyalcsinálók* (Angelmakers), színes, magyar-skót-holland dokumentumfilm, 33 perc, 2005.

13 *Friss Újság*, 1929. július 23.

14 *Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok*, XL/59, 1929. július 25.; *Kunszentmártoni Híradó*, 1929. július 28.

15 *Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok*, XL/60, 1929. július 28.

16 Több Szolnok megyei lap is arról számol be, hogy szinte minden egyes holttestben tíz ember halálához elegendő arzént találtak a vizsgálatok folyamán. Lásd bővebben: Tiszakürtön, Nagyréven és Ókécskén eddig még mindig bontogatták a sírokat. *Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok*, XL/70. 1929. szeptember 1.; *Kunszentmártoni Híradó*, XII/34. augusztus 25.

abból sült kenyér is mérgező volt, amitől végül az idős gazdálkodó elhunyt. Az ügyben három halálos ítéletet hoztak, de végül csak az említett sógort végezték ki.

A kevésbé jelentős esetek közé tartozott egy szintén Pest megyében történt mérgezés, de mivel itt öngyilkosságról volt szó, a fentiekől külön kezelendő az a történet: egy 22 éves gyári munkás „összeverekedett a feleségével”. Az őrizetbe vett fiatalember elbocsátása után arzénrel „szégyenében” megmérgezte magát (MTI 1937. július 5. 21.). A Dunán innenről fentiekén túl már csak egy esetről van ismeretünk, amikor egy tiszaszlári asszonyt vádoltak meg azzal, hogy előző férjét arzénrel mérgezte meg, de mivel bűnösségét nem sikerült bizonyítani, felmentették. Somogy megyében a zákányi államvasúti kocsivizsgáló ételét mérgezték meg, de a családon belüli gyilkosság esélyét – hivatkozva annak békés életére – kizárták. Vas megyében egy alkoholista asszony mérgezte meg a szüleit és több hozzátartozóját is, míg Zala megyében egy kerkanémetfalusi asszony háromrendbeli arzénes gyilkosságát követte nyomon a távirati híradás. Összegezve az országos szinten tudotakat, megállapíthatjuk, hogy a tiszazugi esethez legközelebb a csökmői mérgezések állnak, a többi általában véve egy-egy, az 1930-as évek elejére, illetve közepére koncentrálódó eset volt. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy az arzénrel történő mérgezés mint gyilkolási eljárás országszerte ismert volt, de a tiszazugival párhuzamba állítani legfeljebb a Bihar megyei esetet lehet.

Az MTI híryanagában megjelentek külföldi arzénmérgezéses esetekről is jelentések: a két háború közötti időszakból összesen hat ilyenrel találkoztunk, így feltételezhetően nem volt cél a külföldi esetek nyomon követése, az inkább a hazai eseményekre kívánt reagálni. Ezt támasztja alá az is, hogy az első három beszámoló 1930-ból való, tehát a tiszazugi mérgezés tárgyalásának idejéből.

A névtelen levelek alapján Nagyréven indított csendőrségi nyomozást július közepén folytatták, és további 17 gyanúsítottat állítottak elő a hatóságok.¹⁷ Augusztusban újabb letartóztatási hullám kezdődött, a hónap első két hetében tizenkét személyt vett őrizetbe a csendőrség.¹⁸ Az ügy kipattanása óta érkező névtelen levelek, illetve a nyomozás folyamán előkerült bizonyítékok alapján Kronberg János királyi ügyész kiterjesztette a vizsgálatokat a térség több településére. Kunszentmártonban, Öcsödön és Rákóczi falván a nyomozás eredménytelenül zárult. Ókécskére Nagyrévről vezettek a szálak, ugyanis a néhai nagyrévi bába két évig szülésznőként tevékenykedett a településen. Hét esetben kezdeményeztek vizsgálatokat, az ügyészség négy további exhumálást rendelt el, amelyre szeptember végén került sor (Szladek, 1930).¹⁹

A csendőrségi nyomozás Nagyréven és Tiszakürtön három hónapig megszakítás nélkül zajlott, a csendőrök október végén vonultak vissza anyaőrsükre. Július és október között a hatóságok a két településen 77 esetben tettek feljelentést a Szolnok Megyei Ügyészségen (Szladek, 1930).

A tárgyalások és az ítéletek

Összesen 12 főtárgyalásra került sor 1929 decembere és 1931 novembere között. A 28 vádlottból mindössze két fő volt férfi, Madarász József és Szabó László. A sajtó szerint az egyik vádlott, Sülye Dénesné a tárgyalás kezdete előtt felakasztotta magát a börtönben.²⁰ Ezzel az öngyilkosságok száma négyre nőtt.²¹ Az első tárgyalást 1929. december 13-ára tűzték ki, a vádlottak padján Holyba Károlyné, Sebestyén Bálintné, Lipka Pálné és Köteles Istvánné ült. A tiszazugi méregkeverők ügye nem várt publicitást kapott. Egyebek között a Friss Újság és Az Est is címlapon számolt be az ügy fejleményeiről, az

17 Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár. Tényvázlatok. Összefoglalók a csendőrségi nyomozás eredményeiről. 3354/1929. 1/46.

18 Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár. Tényvázlatok. Összefoglalók a csendőrségi nyomozás eredményeiről. 3354/1929. 1/46.

19 Az exhumálásokról további információval nem rendelkezünk.

20 „Tegnap délután református istentiszteleten vett részt, az egész istentiszteletet végigsírta. Utána, mikor bement cellájába, zsebkendővel eltömte a száját, majd fejkendőjéből kötelet sodort és azzal felakasztotta magát a cella rácsára.” *Kunszentmártoni Híradó*, 1929. november 17.

21 A Csendőrségi Lapok beszámol arról, hogy nyomozás alatt 1929 szeptembere végén, egy, a férje megmérgezésével gyanúsított asszony, Csabai Gáborné Sáfrány Eszter felakasztotta magát. A lap beszámolója szerint azonban az elrendelt exhumálás negatív eredménnyel végződött, Csabainé a szégyen elől menekült a halálba. Bővebben lásd Szladek (1930).

Bezsenyi Tamás

Az Újság, avagy hogyan látta az arzénos gyilkossági ügyet a magyar liberális értelmiség

Miként próbálta a tiszazugi arzénos mérgezéseket nyilvánosság elé tárni egy, a Horthy-korszakban a hivatalos orgánumoktól jelentősen eltérő politikai nézeteket közvetítő lap, Az Újság? Vajon sikerült-e egy alapvetően városi, liberális értelmiségi olvasóközönséget megszólító médiumnak autentikus magyarázatot adni a vidéki Magyarország drámájára?

Az Újságot a dualizmus kor politikai válságai idején, 1903-ban alapította a kormányzó Szabadelvű Párt sajtófőnöke, Gajári Ödön. A lap eredetileg Tisza István politikáját hivatott népszerűsíteni. 1910-re tekintélyes, 58 ezres példányszámmal büszkélkedhetett, amivel kevés híján utolérte a Budapesti Hírlapot és a Pesti Hírlapot. Átvészelve az első világháborút követő válságos éveket, Az Újság folytatta működését. A korszak kiváló, bár politikailag-ideológiailag nagyon eltérő írói, újságírói dolgoztak a lapnak, többek között Móricz Zsigmond, Herczeg Ferenc, Kóbor Tamás és Kozma Andor. 1925-ben betiltották, ugyanis az államhatalom szerint a lap veszélyeztette a politikai élet meghatározó szereplőinek és intézményeinek tekintélyét, amit a nemzet tekintélyével azonosítottak. A hat kötetes *Magyar irodalom története* (Budapest: Akadémiai, 1966, V. kötet) is megemlékezik az orgánumról Móricz Zsigmond kapcsán, aki a lap munkatársa volt a század elején. A Szabolcsi Miklós által szerkesztett V. kötet így jellemzi Az Újságot: „[munkatársai] az újságírók életét éltek; nem ismertek el semmit szentnek és mindent szabadnak tartottak. Komolyan ugyan semmit se vettek, de mindenről tudtak és minden újnak elismerték a jogosultságát. S mint minden újságíró-társaságban, itt sem csak »cinikus skriblerek« voltak, hanem a »szentléleknek lovagjai« is, vagy legalábbis művelt és tiszta emberek.” Sipos Balázs *A politikai újságírás mint hivatás* című átfogó mediator-téneti kötetében (Budapest: Napvilág, 2004) a korszak

eseményeket több oldalban részletezték.²² A korabeli napilapok szerint a tárgyalóterem zsúfolásig megtelt, a magyar újságírók mellett jelen voltak a külföldi sajtó képviselői is Európa legkülönbözőbb országaiból. „Mindenki itt van, csak azok nem jutottak be a terembe, akiknek az újságírókon kívül igazán itt volna a helyük, a jogászok, az orvosok, a lélekanalitikusok, az idegek vizsgálói nem jöhettek el, mert másoknak kellett a helyek...” – kommentálta az eseményeket *Az Est*.²³

A tárgyaláson mind a négy vádlott tagadott, annak ellenére, hogy a vizsgálóbíró előtt korábban már beismerő vallomást tettek. A bíró végül Lipka Pálnét kötél általi halálra, a másik három vádlottat életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte (Szladek, 1930). A nagy sajtóérdeklődés a bíróság szempontjából kedvezőtlennek bizonyult. Mivel az újságok részletesen beszámoltak a tárgyalóteremben elhangzottakról, az őrizetbe vett asszonyok tanultak az első vádlottak hibáiból, egymás között összebeszéltek, és próbáltak ügyesebben védekezni a bíróság előtt.

A későbbi arzénpereket már nem övezte hasonló figyelem. Az utolsó főtárgyalást 1931. szeptember 18-ára tűzték ki, a vádlottak padján kilenc személy várt az ítéletre. Utolsóként D. Szabó Mária ügye került napirendre, amelyet így kommentált a *Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok*: „Alig néhány hallgató volt jelen a 44-es kisteremben s ezek is álmosan, unottan hallgatták végig a minden érdekességet nélkülöző főtárgyalást.”²⁴

Összességében hat halálos ítélet született, amelyből három végére is hajtottak,²⁵ nyolc életfogytiglani-, két tizenöt évi, egy tíz évi, két nyolc évi és egy öt évi fegyházbüntetést szabott ki a bíróság. Hat esetben felmentés és két esetben vádejtés történt.

Kik voltak az áldozatok?

Az áldozatok pontos számát lehetetlen meghatározni, csak találgatásokba bocsátkozhatunk. Gunst Péter (1985) és Gyáni Gábor (2008) a számukat 162 főre teszi az exhumálások során kimutatott eredmények alapján.²⁶ Minden bizonnyal ennél magasabb volt a meggyilkoltak száma,

22 *Az Est*, 1929. december 14. és december 15.; *Friss Újság*, XXXII/285. december 14. és december 15.

23 *Az Est*, 1929. december 14.

24 Felmentéssel végződött az utolsó arzénper. *Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok*, XLI/94. 1931. november 22.

25 Kardos Mihályné Szendi Mária, az ítélet végrehajtva: 1931. január 13., Csordás Bálintné Brozik Krisztina, az ítélet végrehajtva: 1931. június 17., Szabó Lászlóné Szabó Mária, az ítélet végrehajtva: 1931. június 17.

26 *A Magyar Királyi Csendőrség Zsebkönyve*, 17. évf. Budapest, Franklin Társulat, 1903. 213–214.

terminológiáját felhasználva hármass kategORIZÁCIÓT alakított ki. Az Újság az úgynevezett megbízható és részben problémás lapok helyett a destruktív kategóriában kapott helyet. Az említett terminológián belül a szerző szerint a kormányzati pozícióban lévő politikai elit szemében a lap nem csupán destruktív, de egyben zsidó is, ami még „veszélyesebbé” tette.

A lap először 1929. július 21-én számolt be tiszazugi mérgezéses esetekről. Cikkírója szerint a gyilkosságokat nagyrevi és tiszakürti nagygazdák feleségeikkel együtt követték el. Szüleiket tették el láb alól azért, hogy korábban jussanak hozzá örökségükhöz. Az augusztus 9-ei számban még mindig a rövid hírek között szerepelt a tiszazugi tematika, de ekkor már szenzációként említette a lap a gyanúsítottak rendkívül magas számát; a hónap elejére 22 méregkeverőt tartóztattak le. Az örökségek megszerzése érdekében elkövetett gyilkosságok számát egyébként nem közölték a tudósítások. Az újságíró csupán azt említette meg, hogy az elmúlt tíz év minden gyanús halálesetét kivizsgálják. A szerző a végtelenség érzetét keltette azzal, hogy a gyanúsítottak számának pontos meghatározása mellett az elhalálozás dátumát is tudatta. Egy hosszú időintervallumban lezajlott, lavinaszerű gyilkosságsorozatként jellemezte az arzénos ügyeket.

December 5-én „Arzén” címmel jelent meg névtelen szerző tollából egy vállaltan szubjektív megközelítés. Az írás apropóját egy újabb tiszazugi település arzénos esetei adták. Az áldozatot 1917-ben, a történeti Magyarország időszakában temették el. Ez végleg megváltoztatta a magyar vidékről alkotott keresztény-nemzeti megközelítés létjogosultságát. A „gólyafészkes, fehérre meszelt idill” helyett immár „az erkölcsi és anyagi elvadász drámáinak” helyszíne a korábban idealizált magyar paraszti világ.

A gyilkosságsorozatot *Az Újság* párhuzamba állította más, a vidéki életről tudósító forrásokkal, politikai interpellációt, egy színes riportot és szociológiai tanulmányt használt fel a bűntények alaposabb és meggyőzőbb értelmezéséhez. A helyzetet „fénycsóvaként” megvilágító magyarázatok csak a borzalmas valóság részleges megismerését tették lehetővé. A cikk a városi értelmiség tudatlanságát hangsúlyozta. Az értelmiség a korszak toposzát, a hárommillió koldus országának sztereotípiáját ismerte, és a vidék problémáit ebben a leegyszerűsített összefüggésben értelmezte, ráadásul a városi nyomor látványából kiindulva próbálta megérteni a vidéki helyzetet.

A liberálisnak tekintett médium történeti és művészeti kontextusba ágyazva keresett választ a gyilkosságsorozat okaira. A városi nők beáramlottak a munkaerőpiacra, így a társadalom szerves részévé váltak, míg vidéki sorstár-

de túlságosan nagy botrány robbant ki az esetből, ezért a csendőrség leállította a vizsgálatokat (Gyáni, 2008).

Az arzénal megmérgezettek között találunk csecsemőket, ami esetükben a születésszabályozás sajátságos formájaként nyilvánult meg. Bár a mérgezők többnyire nők, a csecsemőgyilkosságok gyakran a férj tudtával és beleegyezésével történtek. Fogyatékos gyerekek, beteg és magatehetetlen felnőttek, háborús rokkantak szintén a gyilkosságsorozat áldozataivá váltak.

Általánosságban elmondható, hogy a meggyilkoltak terhet jelentettek a család számára, alkoholizáltak vagy ápolásra szorultak. Idős rokonoknál az örökségszerzés motiválta a gyilkosságot, néhányszor pedig szerelemféltség szerepelt legfőbb indítékként (Gunst, 1985; Gyáni, 2008).

Az egyik vádlott vallomását idézve:

„Méltóságos elnök úr, ezek a mérgezések úgy voltak a mi kis falunkban, mint mikor a libákat kihajtják legelni; tud róla az egész falu. Nincs Nagyréven egy asszony sem, aki ne tudta volna, hogy amikor Fazekasné valahol megjelent, ez biztos halált jelentett. A mérgezés által elhaltak hozzátartozói mind tudtak a mérgezésről” (idézi Szladek, 1930: 866).

Móricz a Nyugat hasábjain úgy fogalmaz: „...erkölcsi ítélettel sújtotta az életre nem valókat.”²⁷

A mérgezések visszhangja az ország sajtóban

A tiszazugi arzénmérgezések legalapvetőbb információforrását a peres anyagok és az újságok jelentik. A korabeli lapok kvantitatív és kvalitatív elemzése segítségével következtethetünk arra, miként magyarázta az eseményeket a média, milyen üzenetet közvetített az olvasóknak.

George Gerbner magyar származású kommunikációkutató híres kultivációs elemzése szerint a kultiváció nem egyszerű hatás, hanem folyamatos interakció a média és közönsége között (Gerbner et al., 1986). Gerbner úgy véli,

saiknál ez a beilleszkedés nem ment végbe. Ez a folyamat egyfajta öntudatlan matriarchátusra törekvést eredményezett. A jelenség értelmezésében kezdetben az örökség megszerzésére összpontosítottak. Az ügy terebélyesedésével a konkrét és racionálisan megragadható magyarázat háttérbe szorult, s fokozatosan megnőtt a tiszazugi asszonyokban lakozó gyilkos attitűd interpretációs ereje.

Ennek illusztrálására szolgáltak a művészi metaforák: „A fotóriporterek fényképeiről bruegheli asszonyarcok bámulnak, fejkendős, együgyű gyilkosok.” A dokumentálásra szánt képekben a lap munkatársai felfedezni vélték az idősebb Pieter Brueghelnek tulajdonított Flandriai jókívánságok című festményt, amelyen a holland festő az emberi butaság és gonoszság különböző formáit jelenítette meg. A kép részletekre fókuszáló, alaposabb megtekintése alapján fedezhetőek fel azok a jelentésrétegek, amelyeket a cím implikált. A festmény analógiaként való felhasználása kiválóan érzékelteti, miként próbálta a városi értelmiség értelmezni a megmagyarázhatatlant.

A szöveg az államberendezkedés maradiságát, az első világháború okozta változásokhoz alkalmazkodni képtelen politikai, állami gépezetet bírálta és okolta a társadalomból kiszorult csoport szélsőséges viselkedéséért. A magyarázat mégis felszínes, a cikkíró az általa fontosnak tartott problémák valódi természetét nem tudta megragadni. A negatív irányú változások analitikus bemutatása helyett olyan biológiai hasonlattal szolgált, amely az egészséges nemzettest megfertőzésére alkalmas rendellenesség terjedésének veszélyére hívta fel a figyelmet annak tételes meghatározása és értelmezése helyett.

A december 13-án publikált írás a bűneset társadalmi súlyát mérlegelte. A világsajtó meginduló érdeklődését az arzénos ügy büntetőjogi és lélektani különösségével indokolta. A szerző szerint a tiszazugi területen élők egymás közötti házasodása miatt feltehetően minden egyes helyi lakos érintett az ügyben. A magyar vidék más területein ismert agresszív magatartás helyett a Tiszazugban a csendes, békésnek látszó eszközökkel elkövetett gyilkosságok a jellemzőek, amelyeket sok esetben az egyserendszer indukált. A mobilitás hiánya, a területi elkülönülés alapján került sor a tiszazugi gyilkosságsorozatra. Észreint a Tiszazug az egészséges magyar vidéken kívül eső terület. Az itt élő vádlottak nem voltak tisztában tettük jelentésével, nem értették, miért bűn az, amit elkövettek. A bábaasszony öngyilkosságát mégis saját magára kiszabott penitenciaként értékelte a lap munkatársa.

Paradoxnak látszik az értelmezés, amely szerint büntetést szabtak ki magukra a gyanúsítottak olyan bűnért, amelyet ugyanakkor nem is érzékeltek és értettek,

²⁷ Móricz Zsigmond: Tiszazugi méregkeverők. *Nyugat*, 1930. február 1.

hogy a televízió keresztül sugallt üzenetek megváltoztatják a befogadók által észlelt valóságot (Myat, 2010). Bár a tévé az addigi tömegkommunikációs eszközöktől nagyrészt eltérő fórum, hatásai párhuzamba állíthatóak a jelen tanulmányban is elemzett médium, a sajtó hatásaival. A sajtó is befolyásolja a közös szimbolikus környezet kialakulását. Gerbner szerint az új médium képes az embereket ellátni egy olyan erősen készített tartalommal, amelyet a közönség naponta rituálisan megkap. E folyamat során az egyén bizonyos formák, minták (mítoszok, ideológiák, „tények”) állandó ismétlését érzékeli. Ezek segítségével ad értelmezést a világnak és a közönségnek (Gerbner et al., 1986). Talán nem a valóságtól túl elrugaszkodott ötlet azt feltételezni, hogy a tiszazugi arzénmérgezések kirobbanásának korában egyeduralgó tömegmédium, a sajtó is tudott bizonyos körökben hasonló hatást kifejteni, amennyiben igazolódik az a feltevésünk, hogy lesz a mérgezésekről több, hasonló üzenetet közvetítő lap. Így pedig igazán érdekes, hogy a sajtó mit mond arról, hogy ilyen volumenű bűncselekmény megtörténhetett Magyarországon; miként próbálja feloldani a problémát, milyen magyarázatokat szolgáltat; egyáltalán, mennyire elítélően értelmezi a történeteket, mekkora publicitást kapnak az események.

Elemzésünkben igyekeztünk az országos lapok széles palettáját felhasználni; figyeltünk arra, hogy különböző típusú folyóiratokat (például bulvár-, különböző ideológiát követő politikai napilap) dolgozzunk fel. A vizsgálatba bevont újságok terjesztési körzetük alapján is osztályozhatók, először az országos sajtót, utána a helyi sajtót mutatjuk be. Az elemzésbe bevont országos lapok a következők: 8 Órai Újság, Az Est, Az Újság, Budapesti Hírlap, Friss Újság, Hétfői Napló, Kis Újság, Magyar Hírlap, Magyarság, Népszava, Pesti Hírlap.

A vizsgált lapok helyzete Magyarországon a tiszazugi mérgezések idején

A sajtótörténetben a sajtó és a mindenkor politikai hatalom közötti kapcsolat kitüntetett szerepet játszik. A klasszikus felfogás ezért az újságírás vizsgálatát a politikátörténet feladatának tekinti. Tanulmányunkban mégsem szeretnénk ezzel igazán behatóan foglalkozni, mivel témánk a tiszazugi mérgezések recepciója és értelmezése a sajtó részéről. Így a fenti kapcsolatból csak a politikai hatalom által az országos napilapokra gyakorolt hatást mutatjuk be áttekintő

jelentőségét, súlyát nem tudták felmérni. Ugyanakkor az öngyilkosságot elkövetők szinte kivétel nélkül bábaasszonyok, vagyis értelmi szerzők, akik másként gondolkodtak, mint jóra való és jobb érzésű bábatársaik. A cikk úgy fogalmaz, hogy a háziasszonyok e nők hatására jöttek rá, hogy „a házi perpatvarnak van most már jobb elintézése, mint a bot, mint a balta vagy mint az ügyvéd”.

A mérgezés megtéveszti az emberi szándékok és tettek észlelését. Megtéveszti az állam felügyeletének mechanizmusait. Az erőszakos cselekményektől, a deliberatív jogi technikáktól eltérő módon Isten cselekedetének állítja be a látszólagosan természetes halálokat. Ezt támasztja alá a lap beszámolója az első tárgyalási napról. A december 14-ei cikkben dr. Bulcsu Géza községi orvos arról számolt be, hogy tudomása szerint Fazekas Mária, az öngyilkossá lett bábaasszony így győzködte a helyi asszonyokat: „Olyan mérget adok a kezetekbe, amelyet még az Isten doktora sem tud felfedezni”, vagyis az illetékes állami intézmények természetes halálakként regisztrálták az eseteket, a keresztényi felfogás értelmében a halál Isten műve, megfellebbezhetetlen. Éppen az a tiszazugi arzénos ügy traumája, hogy a mérgező asszonyok a bűntények napvilágra kerülését megelőzően nem tűntek boszorkányoknak, középkori állapotok modernkori megidézőinek.

Az arzénmérgezés nyilvánosságra kerülése kapcsán Az Újság az események újbóli felidézésével, ismételt elbeszélésével sokkolta olvasóközönségét, az európai történelemre és kultúrára vonatkozó szabad asszociációkkal próbálta megragadni az eseményeket. Az idősebb Brueghel által megfestett arcok mellett Borgia Lucretia megidézése mögött is ugyanaz a szándék rejlett. Az itáliai *femme fatale*-ról keringő legendák leginkább későbbi szerzők, például Victor Hugo drámájából ismerhetők, amely szerint szerelmeinek megmérgezésén túl orgiákon is előszeretettel vett részt. Az ilyen és ehhez hasonló képzettársítások sorjázó felhasználása a cikkekben, a döbbenet leírására szolgáló kifejezések keresése arról árulkodik, hogy a lap nem tudott koherens értelmezést adni a Tiszazugról. A fent említett egyszerszer is inkább a meglévő mentális képek, toposzok hangsúlyozására törekedett, amivel lényegében tovább nehezítette a döbbenetes tettek megértését. Az egybefüggő elgondolás hiánya valószínűleg azzal magyarázható, hogy nem egyértelmű devianciáról, hanem rejtett szándékú tettekről beszélhetünk.

A térség lakóinak kollektív bűnössége éppen a bírósági tárgyalás írásbeli közvetítése révén vált láthatóvá. A december 14-ei cikk megjegyzi, hogy a védelem kérte

jelleggel az 1920-as és az 1930-as évek fordulóján, mivel ennek lehetett hatása vizsgálatunk tárgyára.

Ha a cenzúrát, vagyis a szólás és a gondolat szabadságának csorbítását (Bajomi-Lázár, 2008) jellemezzük, alapvetően kétféle nézőpontból kell vizsgálnunk. Egyrészt számba vehetjük a hatalmi rendszer rendelkezésére álló eszközöket. A Sipos Balázs által idézett Egyed István 1943-ban öt szempontot írt le, amely alapján korlátozni lehet a sajtószabadságot: ezek a cenzúra; a lapengedélyeztetési eljárás (amennyiben kormányzati/közigazgatási hatáskörben van); a lapirányítás (egy-újságok tartalmát próbálják befolyásolni a politikai hatóságok); a terjesztési jog korlátozása; a „kötött újságírás rendszere”. Ez utóbbit leszámítva, amely a kötelező sajtókamarai tagságot jelenti, és amelyet csak később vezettek be, az összes korlátozás létezett az 1920-as években (Sipos, 2004). A sajtójogi szabályozás elvileg alkalmas volt (Bajomi-Lázár Péter tipológiáját kölcsönvéve) nyílt és burkolt, pozitív és negatív befolyásolásra (Bajomi-Lázár, 2008). A magyarországi sajtó eléggé sokszínű volt a tárgyalt korszakban, a lapeladásokat figyelembe véve egyáltalán nem beszélhetünk az ellenzéki (vagy annak tartott) újságok ellehetetlenítéséről (Sipos, 2004). Az állam és/vagy a különböző pártok által nyújtott támogatásokat nem élvező újságoknak a különféle szervezetek (például a Gyáriparosok Országos Szövetsége vagy a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete) révén sikerül kompenzálniuk, amire nagy szükségük is volt a napilapoknak a trianoni, szűkebb piacon (Sipos, 2004). Ez utóbbi szervezetek a vizsgált újságok közül az 1920-as években az Est-konzern lapjait, később a 8 Órai Újságot, valamint Az Újságot támogatták (Buzinkay, 1993).

Az 1920-as években alapvetően az első világháborút közvetlenül követő időszak állapotához képest javuló tendenciát mutatott az újságírás helyzete Magyarországon. Buzinkay Géza talán kissé túlzó kijelentése szerint „...a Bethlen-kormány idején a sajtóirányítás visszatért a dualizmus korának liberális hagyományaihoz” (Buzinkay, 1993: 103). Sipos pedig úgy véli:

„...a terjesztés feltételei jelentősen javultak a Teleki- és a Bethlen-kormány tevékenységének eredményeként, legalábbis a tekintetben, hogy a korszak elején a hadsereg és a közigazgatás is önkényesen járt el a sajtóügyekben, míg a miniszterelnökök határozott fellépése nyomán ez mérséklődött” (Sipos, 2004: 35).

Baltazár Dezső püspök és Alexander Imre főispán, valamint Patrubány István tiszaföldvári főszolgabíró meghallgatását, hogy ők bizonyítsák a térség elmaradottságát. Ugyanezen szám harmadik oldalán „Ahol a vádlott nem hallott soha a tízparancsolatról” címmel Kellér Andor, a lap munkatársa adott szubjektív hangvételi beszámolót a tárgyalásról, amelynek tárgya és egyben tanulsága a vidéki műveletlenség révén kialakult istentelen világ. Kellér hangsúlyozta, hogy a vallás megtartó ereje hiányában el kellene ismerni a házasság válságát, valamint le kell számolni „a kackiás, dolmányos, szűrös, helyrefütyülő falusi romantikával”. Amíg „Pestről legalább tíz hisztérika utazott le”, hogy a rémdráma minden részletét megismerje, addig a szolnokiak az idegenforgalomra rendezkedtek be. Mivel a helyiek a kétszáz eladott bírósági helyjegyzet nem jutottak hozzá, lehetőségük sem volt tanulni társaik hibáiból.

Az Újságban szereplő további írások januártól kezdve elsősorban az ügy jogi szempontjait mérlegelték, emellett a felmentő és az életfogytiglani ítélet tényét közölték. Az egyetlen értelmező cikk az 1929. december 15-ei számban dr. Feldmann Sándor tollából arra kereste a választ, hogy a tömeges mérgezést miként értelmezi a kriminálpszichológia. A területi exklúzió, az elszegényedett vidék magyarázatával szemben hangsúlyozta, hogy a nők abban az esetben vetemednek ilyen tettekre, amennyiben súlyos hátrány éri őket női mivoltuk kifejezése miatt.

A gazdasági hátrányt a patriarchális társadalom férficentrikussága növelte annyira, hogy az anyai ösztön teljesen kiveszett az itt élő asszonyokból. A szerző újfent előhozakodott Borgia Lucretia példájával, aki saját boldogtalansága elviselése érdekében mások fájdalmában lelte örömét. Feldmann szerint az oktatás az egyetlen megoldás. Példaként hozza Eric Wulffen könyvét, amelyben a szerző Maria Jeanneret, a többször mérgező nőt említi. Ez az intelligens nő állítólag mazochista volt, saját testének megsebesítésén érzett örömét később mások ellen fordítva mérgezte meg embertársaikat. Feldmann arra a következtetésre jut, hogy ha Maria orvosnak tanul, nem vetemedett volna ilyen embertelen tetteire.

A liberális értelmiségi szócsökeként megjelenő Az Újság képtelen volt autentikus, önálló magyarázatot adni a tiszazugi gyilkosságokra. A fővárosi anomáliákból indult ki, a középkori arisztokrácia nőtagjainak életlehetőségeit irodalmi, művészeti példákon ábrázolta, és összemosta a modern városi, valós női devianciákkal. Ezeket a falusi világra vetítette ki, leszámolt a romlatlan vidék illúziójával, és azt sugallta, hogy az országban másutt is a tiszazughoz hasonló állapotok uralkodnak.

Az akkori nyilvánosságnak fontos eleme volt a politikai élet bizonyos szereplői és intézményei tekintélyének védelme, amit jól mutat Az Újság 1925-ös betiltása is (Sipos, 2004). A következőkben az általunk vizsgált politikai napilapok néhány tulajdonságát szeretnénk felvázolni: elsősorban a politikai beállítottságukat, a kormányzathoz való viszonyukat, valamint a súlyukat az akkori napilappiacon.

Először is nézzük a Népszavát, a legjelentősebb szociáldemokrata újságot a korszakban. 1921-ben a Belügyminisztérium útmutatása szerint a csendőrség felügyelője által kidolgozott kategóriákba osztotta be az országos lapokat, így a Népszava az „Ismerjük. Veszedelmes” kategóriába került. Már jóval a tárgyalat időszak előtt egyértelműen szembehelyezkedett a kormányzattal. Sipos szerint a politikai skála bal szélén a Népszava helye tűnik biztosnak a Magyar Hírlappal (és a Világgal) együtt. Többször is beszüntette az aktuális belügyminiszter az utcai árusítását, 1924–1928 között folyamatosan (Sipos, 2004), valamint volt két olyan év, amikor 347 sajtópert indítottak ellene (Buzinkay, 1993).

A tárgyalat lapok közül 1921-ben a kormányzat által a Népszava mellett „destruktív” kategóriába sorolt újság volt a 8 Órai Újság, Az Újság, a Magyar Hírlap, a Friss Újság és Az Est. A „részben problémás” kategóriába a Pesti Hírlap és a Budapesti Hírlap, míg a „megbízhatóba” a Magyarság került. Ehhez képest az évtized végére jelentősebb változás három újsággal történt: a 8 Órai Újság és a Budapesti Hírlap Bethlen érdekkörébe került, miközben a Kis Újság 1922 és 1926 között szünetelt, majd kormánytámogatóként jelent meg újra, amely iránytól később távolodni kezdett (Sipos, 2004).

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a kormány nézőpontjából jelentős ideológiai különbségek mosódhattak el, amelyek nagymértékben megkülönböztették egymástól a fenti napilapokat, elsősorban a liberális, liberális-demokrata újságokat. Sokszor maga az adott lap „sem volt tisztában” saját politikai irányával, és rovatonként is eltérő álláspontok érvényesülhettek (Sipos, 2004).

Módszertan

Az alábbiakban sorra vesszük azokat a módszereket, elemzési stratégiákat, amelyeknek alávetettünk az országos lapok közül jó néhányat. Egyaránt alkalmaztunk kvantitatív és kvalitatív módszereket. A két eltérő megközelítéssel dolgozó módszercsoport párhuzamos lehetőséget biztosít az újságok által sugallt üzenetek komplex megközelítésére. Kiegészítve az egyik módszert a másikkal, megpróbáljuk – legalább részlegesen – kiküszöbölni egyik-másik megközelítés hibáit, hiányosságait, így teljesebb képet nyerhetünk az arzénmérgezés sajtóreflexióiról.

A médiászövegek kvantitatív tanulmányozására használt módszer a tartalomelemzés, amely empirikus, a vizsgált szövegekkel kapcsolatos számszerű információk gyűjtésére irányuló elemzési módszer, bár hangsúlyoznunk kell, hogy ez is magyarázó, korántsem pusztán „objektív” adatokat közvetítő megközelítés (Stokes, 2008). Elemzésünkben a kvantitatív részhez felállítottunk egy kategóriarendszert aszerint, hogy egy adott jelző, melléknév vagy összetettebb nyelvi egység pozitívan, neutrálisan vagy negatívan jellemzi a falut/vádlottakat/bábát. Mivel az effajta tartalomelemzés kevésbé érzékeny a minőségi különbségekre, külön figyelmet szenteltünk a szavak, a szókapcsolatok kontextusának, így nem torzíthatják az elemzés eredményét az ironikusan használt kifejezések. Vizsgáltuk a publicitást, hogy egy-egy lapban milyen gyakorisággal fordulnak elő a tiszazugi eseményekről tudósító cikkek, milyen hosszúak, illetve szerepelnek-e a címlapon.

Kvalitatív feldolgozásunk is több részből áll. A narratíva-elemzés a történetek szerkezetét, felépítését vizsgálja, cselekménysémákat próbál megállapítani az egyes szövegekben. Jellegeből adódóan értelmező, szubjektívabb módszer (Stokes, 2008). Közismert, hogy a narratívum, a történet kiemelkedően fontos szerepet játszik az emberek életében, e nélkül aligha tudnánk magunkat meghatározni a világban. A pszichológusok szerint saját magunk „felépítése” könnyebb olyan módon, hogy énünket történetbe ágyazottan képzeljük el, a múlt eseményeit koherens „mesévé” alakítjuk, és így dolgozzunk fel őket (McAdams, 2003). Nemcsak énképünk kialakítása során játszik szerepet a történet felépítése, az elbeszélés, hanem általában a kommunikációban, a médiászövegekben is. A narratíva az adott kultúra ideológiáját is közvetíti, különösen fontossá téve így a sajtó narratív szempontú elemzését (Stokes, 2008).

Vizsgáltuk a cikkek („történetek”) szereplőit és a hozzájuk köthető szerepeket. A történetek ugyanis alapvető elemekre, funkciókra bonthatóak, amelyek a narratív sémákat alkotják meg (Stokes, 2008). Emellett megpróbáltuk

meghatározni az egyes „mesék” legalapvetőbb, egyszerű, egy mondatban megfogalmazható üzenetét is. A fentiek alapján azokat a magyarázatokat próbáljuk felfedni, amelyeket a sajtó a gyilkosságsorozathoz fűzött.

A szövegeket Hayden White *Metahistory* című munkájában (1980) bevezetett fogalmak alapján is elemeztük. A nehezen lefordítható *emplotment* aktusának megfigyelése különösen új, izgalmas szempontot adott kutatásunkhoz. Nem függetleníthetjük ezt a módszert a fent leírt narratíva-elemzéstől, hiszen alapvetően ez az elmélet is abból indul ki, hogy az események sorát a történetíró tudattalanul is elhelyezi egy előre kialakított szerkezetben, így óhatatlanul befolyásolja a történet értelmezését. Ez egyszerre poétikus és nyelvi cselekedet az elbeszélő részéről – figyelmeztet White (White, 1980).

A posztmodern történetírás teoretikusa elemzési módszerét a 19. század legfontosabb történeti és filozófiai műveire alkalmazta, de úgy véljük, megközelítése számunkra is hasznosítható. White négy alapvető poétikus struktúrát különböztet meg. A *romantikus hősi „elbeszélésmód”* a gonosz feletti győzelemről szól: az erkölcs győz a bűn felett, a fény a sötét felett, az emberiség felsőbbrendűsége a földi siralomvölgy felett, amelybe a bűnbeesés által került, hisz az ember és az ész, az erkölcs győzelmében, hisz abban, hogy teljességgel legyőzhető a gonosz. A *szatíra/írónia* azzal éri el a hatását, hogy nem váltja be a „normális”, hagyományos „elbeszélésmódotól” elvárható végkövetkeztetést, eredményt; tipikus témája, hogy a földi világ foglya az ember, nincs megváltás, nem lehet a halált legyőzni, nem lehet mestere az ember a világnak. A *komédia* legalább részben felszabadít a bűnbeesés következményei alól, de nem véglegesen, csak ideiglenesen; az ideiglenes győzelem úgy jelenik meg, hogy van remény a társadalmi és a természeti világ erőivel való időleges kiegyezésre; ezek a komédia végén található ünnepélyes jelenettel fejeződnek be. Végül a *tragédia* is legalább részben felszabadít a bűnbeesés következményei alól, de nem véglegesen, csak ideiglenesen, ám nincs benne ünneplés, maximum fals, képzelt ünneplések; az elesett hős hibájából lehet tanulni, nem teljesen reménytelen beállítódás, a megváltoztathatatlan szabályok megismerésére törekszik, amelyeken belül élni kell (White, 1980). Megpróbáltuk tehát a cikkeket ezek alapján valamelyik kategóriába besorolni, attól függően, hogy melyik állt struktúrája alapján a legközelebb egy-egy „elbeszélésmóddhoz”, így következtethettünk a sugallt világképre.

A tiszazugi események tündöklése és bukása a bulvársajtóban

Az alábbiakban azt szeretnénk megvizsgálni, milyen gyakorisággal és mekkora „súllyal” szerepeltek a tiszazugi események egyes napilapokban, elsősorban két bulvárlapban, a Kis Újságban és Az Estben.

A Kis Újságban összesen 111, Az Estben 54 írás látott napvilágot a vizsgált időszakban (1929. július eleje és 1931. június közepe között). Elemzésünkben három kategóriát állítottunk fel a cikkek terjedelme szerint. A fél oldalnál kisebbeket a rövid, a fél-egy oldal közöttieket a közepes, az egy oldalnál terjedelmesebbeket a hosszú kategóriába soroltuk. Az Est írásai közül 19 tekinthető rövidnek, 25 közepesnek, 9 pedig hosszúnak. Ugyanezek a számok a Kis Újságnál: 52, 45, 14. Az első néhány hónapban gyakoriak a tudósítások. Sűrűn jelennek meg, viszont érdekes megfigyelni, hogy míg augusztusban tíz cikk jelent meg Az Estben a Kis Újság hatjával szemben, szeptemberben az utóbbi (egyebek között egy, Huray István által írt, tízszes, naponta jelentkező cikksorozattal) huszonnégy cikket hozott le, míg Az Est az előző hónaphoz képest kevesebbet, csak hatot jelentetett meg. Ezután a nagymértékű érdeklődés csökkent, de valamelyest kitartott novemberig (Az Estben három, a Kis Újságban nyolc cikk a hónapban). Ezekre a hónapokra, illetve az első perek idejére, december-januárra jellemző az írások sokszínűsége: például helyi riportok, a nyomozás fejleményeiről szóló tudósítások, a tárgyalások napjának kitűzésének hírül adása stb. Ugyanakkor legkésőbb januárra, de már decemberben is az eseményekről szóló írásokban a perek veszik át a vezető szerepet, később pedig végképp a tárgyalások napirendje szabja meg, mikor jelennek meg cikkek a témában. A Kis Újság vehető észre ez a legkevésbé, mintha kevésbé lenne befolyásolva a perek ügymenetétől, de alapvetően rá is vonatkozik a megállapításunk. Még „tartja a lépést” februárig, utána viszont havonta néhány tudósításnál marad, majd pedig a téma afféle búvópatakként tűnik fel olykor-olykor. Az Estnél ugyanez már márciusban bekövetkezik, bár a júniusi tárgyalások környékén több cikket közöl, mint a Kis Újság (augusztus óta először).

Ami a fentebb már említett szempontot, a cikkek terjedelmét illeti: igaz ugyan, hogy a megjelent írások számát tekintve az első hónapok vezetnek, ugyanakkor ha azt nézzük, hogy mikortól jelentkeznek a nagyobb, több oldalas cikkek, azok mindkét esetben a decemberi tárgyalásokhoz kötődnek (bár a Kis Újságban van korábban is egy egy

oldalnál terjedelmesebb írás, az első tárgyalások három-négy oldalas tudósításainál az is jóval kisebb). Később jellemzőek is lesznek, míg a kicsi és a közepes cikkek aránya természetesen csökken. Kissé olyan, mintha a fokozott érdeklődést, amely együtt járt a rendszeres hírekre való igénnyel (még ha jóval kisebbek voltak is) a két bulvárlap esetében „lezárta” volna az ügyet bizonyos értelemben, méghozzá az első bírósági ítéletekkel. Mintha az „igazság győzelmével” együtt a feszültség is eltűnt volna a témából. A későbbi cikkek rendszertelen megjelenése és átlagban nagyobb terjedelme alapján egyértelmű, hogy az esetnek később is volt hírértéke, volt érdeklődés iránta, de az igény, hogy rendszeres része legyen a bulvárlapok által megjelenített vagy kreált „közgondolkodásnak”, már nem volt jellemző.

A lapokban megjelenő narratívák és „elbeszélésmódok”

A korabeli sajtó egyik legszembetűnőbb, legtöbbször előkerülő narratívája a bába „főgonoszként” való azonosítása. Logikus és leegyszerűsített felépítés, hiszen így a történet egy legyőzendő karakterre hárítja az összes gonosztettet és felelősséget. Eliminálásával „könnyen”, de legalábbis egyszerűbben oldható meg az előállt nem kívánatos helyzet: a gonosz egyetlen helyen összpontosul. Ezzel összefüggésben jelenik meg az egyes írásokban a bába mint bűnbak szerepeltetése, amely értelmezés elsődleges funkciója a faluról alkotott idealizált kép és a valóság közötti ellentmondás feloldása. Így az arzénos asszonycsoport felszabadítható a gyilkosságok tudatos elkövetésének bűne alól. Ez azért fontos, mert ebben a felfogásban az érintett falvak felmenthetőek a súlyosan negatív erkölcsi megítélés alól. Ez a magyarázó séma számos újságban szerepel: ezt alkalmazza a Magyarország, a Budapesti Hírlap, a Pesti Hírlap, a 8 Órai Újság és a Magyar Hírlap is.

A bába démoni alakban való megjelenítésének számos példája lelhető fel a lapokban. A Magyarország 1929. szeptember 4-ei cikke egyértelműen „főbűnös-ként”, azaz fő gonoszként nevezi meg a bábát, Az írás egy személyben őt okolja, őt teszi felelőssé a gyilkosságokért, továbbá a bűntények hosszú ideig tartó eltitkolásáért is. A szerző, Thury Lajos Fazekasné tömeggyilkosnak titulálja; úgy véli, az összes haláleset a bába lelkiismeretét terheli. A felelősség egy személyre ruházásával egyben felmenti a családtagmérgezőket, a „laikus” hozzátartozókat cselekedetük valódi megítélése alól. Természetesen őket is elítéli a szerző, de ezek az asszonyok mégsem a „gonosz” földi megtestesülései. Thury szerint egyesek mentségére szolgál a felébredt lelkiismeret, néhányan megőrültek férjük halála után, vagy tettüket megbánva télvíz idején hetekig ültek a temetőben uruk sírjánál. A legtöbben azonban hamar férjhez mentek, és megnyugodtak, hiszen a „főgonosz” bába védelmét élvezték.

A Budapesti Hírlap 1929. szeptember 8-ai cikke szerint a bába maga az „ördög”, aki a természetükből adódóan könnyen befolyásolható nőket rossz útra tereli. A 8 Órai Újság 1929. december 15-ei írása szerint az asszonyok a bába szellemi fölényének áldozatai. A Magyar Hírlap is főbűnös-ként tekint a bábára, de értelmezése árnyaltabb, nem tekinti egyedüli felelősnek a történetekért.

Ezzel szemben napvilágot láttak olyan értelmezések is, amelyek elismerik ugyan a bába központi szerepét a mérgezésekben, de nem mentetik a többiekét, nem kisebbítik a szerepüket és a felelősségüket. Ez a felfogás nem jelenik meg a Magyarországban, másutt viszont igen. A Pesti Hírlap 1929. szeptember 10-ei írása szerint a szörnyűség rátelepedett a falura. Benda Jenő 1929. december 14-én ugyancsak a Pesti Hírlapban megjelent cikkében különösen meghatározott funkciót kapnak a vádlott asszonyok, a mitológiai párkák negatív vetületei (elvágnák az életek fonalát, de soha nem fonják tovább). A gonosz tehát minden elkövetőben megtestesül, a bába nem játszik kiemelkedő szerepet. Az egyik arzénos nő elvetemültebb, mint a másik. Ez a szemlélet megjelenik a 8 Órai Újságban, a Budapesti Hírlapban és a Kis Újságban is. A Budapesti Hírlap 1929. augusztus 20-ai száma határozottan kimondja, hogy minden elkövető egyaránt bűnös és felelős.

A szintén több lapban fellelhető értelmezés (Magyarország, Az Újság, Kis Újság, Magyar Hírlap, Népszava) a falvak megmentendő „királykisasszony” szerepe. Ennek két alfajtaját is megkülönböztethetjük. Az egyik szerint kizárólag a tiszazugi falvak fejlesztése, megmentése a feladat, a másik értelmezésben az egész magyar vidék és parasztság szorul segítségre. Az utóbbi állásfoglalás különösen erőteljesen jelenik meg a Népszavában (1929. augusztus 27-e, 1929. augusztus 31-e, 1929. szeptember 24-e), amely a bűneseteket kormányellenes politikai támadására használja fel. Az általános romlás víziója Az Újságban is feltűnik (1929. december 5-e.). A cikk a szörnyű bűntényt és összességében

az arzénes mérgezések eseteit a világháború vége óta folyamatosan romló falusi erkölcs újabb állomásának tartja. A morális romlás tetten érhető a „gólyafészkes, fehérre meszelt” idealizált falukép háttérében.

A Magyarország 1929. szeptember 4-ei írása nem a tiszazugi falusi társadalmat, csupán a vezetést és a helybeli értelmiséget hibáztatja. Felrója, hogy az elit nem fejlesztette a területet, és nem épített „hidakat” az értelmiség és a parasztság rétegei között. A Magyarország szerint (1930. január 30-a) Nagyrev nem bűnközpont. Hasonló más magyar falvakhoz, csak a felelősségteljes lelkészek hiányoztak, azaz az egyház nem játszotta el a szerepét. A vallás megfelelő gyakorlata megóvhatta volna az asszonyokat az erkölcsi elaljasodástól.

A Magyar Hírlap (1929. október 20-a) megkérdőjelezi a falusiak felelősségét, és megnevezi a tragédia kiváltó okait. Először is hangsúlyozza a gazdasági kilátástalanságot (a falvakat körülzáró nagybirtokok okozzák), az erkölcstelenséget (amely csak látszólag a bűnösök felelőssége, valójában az egyház hanyagsága okolható), a bába (a „falu rossz szelleme”) szerepét, valamint a rossz házasesetet. Az utóbbinál a férfiak ridegségét emeli ki, aminek háttérében a háború pusztítása, lélektorzító hatása áll. Ha alaposabban belegondolunk, ezek az érvelések a külvilágra hárítják a felelősséget, a bába kivételével a környezetet okolják a tökéletes falu megromlásáért.

A történetekben a gonosz ellenpontjaiként gyakran szerepelnek a „hősök”. A mesék pozitív alakjai hitet öntenek a közönségbe, hogy a szörnyű és szerencsétlen események közepette is lássák a világban a jót, megértsék, hogy a rosszból van kivezető út, és az igazság mindig győzedelmeskedhet. Ezt a funkciót az általunk elemzett újságokban egyértelműen a csendőrök, a bírák, a főjegyzők töltik be. A Magyarország szerint (1929. szeptember 4-e) a csendőrök „megmentők”, „jótévedők”. Először a bűnösöket fogják el, és csak utána indulnak a főbűnös, a bába leleplezésére; a fő gonosz felett aratott győzelem a csúcspont. A Budapesti Hírlapban is többször megjelenik a csendőrök, a bírák hősi viselkedése. Az 1929. augusztus 20-ai lapszámban közölt írás a csendőröket, a főjegyzőt és a bírákat erkölcsi felsőbbrendűséggel ruházza fel. Nevüket úgy közli a tudósítás, mintha oklevelet állítana ki a szerző: „Mégérdemlik, hogy felsoroljuk nevüket nagy teljesítményük honorálására.” Egyértelműen dicsérően szól a munkájukról: „...kitűnő érzékkel, dicséretes pszichológiával” nyomoztak. A Pesti Hírlap cikkeiben is megjelennek a pozitív hősök, akik ugyan nem a falu megmentői, de egyértelműen a gonosz ellenségei.

A szövegekben felmerül az egyház és az iskola tanító, felügyelő szerepe, ami azt sugallja, hogy mindig van kihez fordulni a bajban. Az írások megoldásként az egyház és az oktatás szerepének növelését nevezik meg. A Magyarország (1929. szeptember 4-e) szerint az oktatás, a civilizáció a „jó” képviselőiként egyszerű intézkedésekkel legyőzheti a fejét felütő „gonoszt”. Egy másik cikk, amelynek szerzője Nagyrev egyik újonnan beiktatott tanítója, hasonló következtetésre jut (1930. január 30-a).

Az eddigi magyarázatokat egészíti ki az a narratíva, amelyben a „gonosz” társadalmi, természeti jelenségként tűnik fel. A Magyarország többször említett híradásában (1929. szeptember 4-e) a szóban forgó „gonosz” nem manifesztálódik emberi karakterként, hanem az alkohol és a civilizálatlanság keverékeként jelenik meg; az elhanyagoltság és a vallástalanság a tiszazugi falvak legfőbb jellemzője. Az Újság egy különösen érdekes és figyelemre méltó cikkében (1929. december 15-e) Dr. Feldmann Sándor ellenőrző orvosszakértő szerint minden ember veleszületett sajátja, amikor az egyik ösztönből a másikba lép át az ember. Ennek legáltalánosabb formáját a gyűlöletbe való átfordulásnak tekinti. Az arzénes asszonyok esetében az érzelmi változás okát abban látja, hogy szexuális és gazdasági téren nem kapták meg azt, amit szerettek volna. Ezért a kielégítetlenségért és csalódottságért álltak bosszút a gyilkossággal. Hasonló magyarázattal áll elő a Kis Újság (1929. december 24-e), a 8 Órai Újság (1929. december 15-e) és a Magyar Hírlap (1929. október 20-a) is.

Utoljára maradt az értelmezés, amely az emberi természetben rejlő alapvető gonoszban véli azonosítani a mérgezések lehetséges magyarázatát. Ez a megállapítás figyelmeztetheti az olvasót arra, hogy mindig fontos az önvizsgálat. A Magyarország 1929. december 14-ei számában megjelent írás hangsúlyozza, hogy a gonoszság mindenütt jelen van, megjelenik a legalapvetőbb emberi cselekedetekben is. A Budapesti Hírlap érvelése szerint (1929. augusztus 15-e) nem csupán a bába, hanem az asszonyok is kollektíven bűnösök. A néhány érintett férfi az asszonyok hatására sodródhatott a gyilkosságokba. A szöveg különbséget tesz a nők és a férfiak társadalmi viselkedése között. Úgy véli, az asszonyok nem elégedtek meg többé a paraszti sorssal, egymás között sugdolóztak, sokat voltak magukban, szemléletük torzult. Anyáiknál többre vágytak, míg a férfiakból ez a feltörekvés hiányzott. A nők bűnös hajlamukat egy ősi, gonosz erőből nyerték, amely mindig is az emberiség, sőt az egész földi életvilág jellemzője volt. A szerző egy madarakra vonatkozó példát idéz, amely szerint a beteg egyed a többi társa.

Ugyancsak a Budapesti Hírlap (1929. szeptember 8-a) állítja, hogy a gonosz egyetemes, minden ember agyában fellelhető, a pusztító erőt azonban természetes gátak korlátozzák. Általános üzenet, hogy (könnyű befolyásolhatóságuk miatt) a nők és a romlásra hajlamos személyek számára fokozottan szükséges a vallás tanítása. Feldmann Sándor fent idézett szövegében is megjelenik az emberi nem alapvető „gonoszba” fordulásának lehetősége. Általánosságban megfigyelhető, hogy az egyes újságok nem egy magyarázattal szolgálnak, hanem több tényezőt is számításba vesznek, sőt néha egymásnak ellentmondó értelmezéseket is használhatnak.

Amint erre már utaltunk, a White által bevezetett elbeszélési módok lehetővé teszik az elemzett szövegek csoportosítását. Elsőként a romantikus narratív struktúrába sorolható cikkeket elemeztük. A Magyarországon megjelent írások közül több is ide sorolható (1929. szeptember 4-e, 1930. január 30-a, 1930. február 9-e). Ezek szerint a fő gonosz elpusztítása, a vallás megerősítése által helyreállhat a világrend újrabeépítése, az értelmiség hatékony beavatkozása és a parasztok „jellemének fejlesztése” után minden visszatérhet az eredeti kerékvágásba: újra megteremthető az idillikus tiszai falu. Ráadásul Fazekasné a kereszténységben elfogadhatatlan öngyilkosságot hajtott végre, így a legméltóbb büntetést kapta: hosszas szenvedések árán jutott a másvilágra. Ide sorolható még a 8 Órai Újság (1929. december 15-e) és a Budapesti Hírlap (1929. szeptember 8-a) egy-egy cikke is, amelyben a rend helyreállításának viszonylag közeli és egyszerű lehetősége villan fel. A romantikus történet szerkezetű szövegek gyakran építenek a bába főbűnösségének narratívájára, hangsúlyozzák az egyház és az oktatás szerepét, valamint a természeti, társadalmi körülmények negatív hatását. Ezek felszámolása révén valósítható meg a pozitív jövő.

A tragikus elbeszélési mód képviselője Az Újság 1929. december 5-ei „Arzén” című publikációja, hiszen a kór, amely a magyar kultúrát, erkölcsöt és ezeken belül leginkább a falvakat sújtja, nagyon súlyos, nagyon mély. Feltárni és gyógyítani egyaránt nehéz, de ez a cél, hisz „ennek megoldásával áll és bukik a magyar élet minden egyes problémája”. A Budapesti Hírlapban is található tragikus narratív struktúrájú cikk, így például az 1929. augusztus 15-én megjelent írás. Általános üzenete, hogy felügyelet nélkül az „ösgonosz” könnyedén intézményessé válhat. A fejét fel-felütő ősi gonosz mindent hatalmába kerít, és az ember csak ideiglenesen tudja legyőzni. A Hírlap augusztus 20-ai cikkében másképp jelenik meg a tragikus szerkezet: a gonosz feletti lehetetlen/kérdéses győzelmet sugallja a szerző. A bábát másodsorra sem sikerül elfogni, mert az öngyilkos lesz. A szörnyűségek azonban pozitív eredményt is hoztak: a helyiek a gyanú elkerülése végett rászoktak az orvos igénybe vételére. A tragikus történet szerkesztés legjellemzőbben használt narratívája az általunk elemzett cikkek alapján az összes vádlott asszony azonos mértékű bűnrészeségének hangsúlyozása.

A satirikus elbeszélési mód egyik tökéletes példája a Magyarország 1929. december 14-én nyilvánosságra hozott írása, amelyben Megyery Ella kibővíti az eset szenzációs jellegét, bagatellizálja a gyilkosságokat. A megszokott szörnyülködéstől eltérően az asszonyokat nem ruházza fel semmi démonisággal, különleges gonosszággal, amelyet valami hőstett árán lehetne legyőzni. Úgy véli, egyszerű, már-már „unalmas” emberi tulajdonságokkal találkozunk. Ironikus nyelvezete többször is kitér: „A jó szomszédasszony”, „Lipkáné, a jószívű”. A Pesti Hírlap (1929. szeptember 10-e) értetlenül áll a történetek előtt, nem tér ki a megoldási lehetőségekre, így satirikus szemléletet tükröz. Fazekasné házának bemutatása, az ironikus eszközök bevetése a teljes erkölcsi nihilt mintázza, kilátástalanságot sugall. Fazekasné és Jáger Mari összehasonlításával jelzi, hogy a mérgezéses büntett korántsem egyedi eset Magyarországon. A Hírlapban a következő napon megjelent cikk hasonló eszközöket használ: a kilátástalan hangulatot ezúttal a tiszakürti temető leírása, „felfedezése” szolgáltatja. A Népszava vádiratban (1929. szeptember 24-e) ostorozza az egyházat és a nagybirtokrendszert. A szerző szinte csodálkozik azon, hogy a siralmas paraszti viszonyok csak egy Tiszazugot eredményeztek.

Végül, de nem utolsósorban szeretnénk a bal- és a jobboldali politikai sajtó által használt narratívák különbségeire is kitérni. A kormánypárti (jobboldali) sajtóorgánumok közül a Bethlen érdekkörébe tartozó 8 Órai Újság és Budapesti Hírlap elsősorban a bába főgonosz szerepét hangsúlyozza véleményformáló cikkeiben, de a káros természeti és társadalmi körülményekre is hivatkozik. Ugyanakkor kiemeli a csendőrök hatásos munkáját, így védekezik a baloldali támadásokkal szemben. A baloldali Az Újság, a Magyar Hírlap és különösen a Népszava nagyrészt a válságban lévő tiszazugi (és általánosságban a magyar) falvak kétségbe ejtő helyzetét hangoztatva támadja a kormány „felszínes, nem kielégítő” intézkedéseit. A Magyarország, amely ugyan a jobboldalt képviselte, de nem volt kormánypárti, leginkább a bába főbűnös szerepéről beszél, az egyház és az oktatás szerepének növelését tekinti megoldásnak.

Kvalitatív elemzésünkben azért helyeztük inkább a politikai napilapok elemzésére a hangsúlyt a bulvárlapoké helyett, mert azoknál jóval több, a helyzetet analizáló, véleményformáló írást adtak közre, amelyek számunkra több értékes

információt tartalmaztak. A bulvárlapokra általában jellemző, hogy szinte szó szerint tudósítanak a tárgyalásokról (ez a politikai lapokban is előfordul), de nem értelmezik az eseményeket. Egy jellemzően bulvártudósítás titokzatos, izgalmas, sőt szenzációs sztorit vázol fel. A jó szerepét az erélyesen nyomozó csendőrség alakítja, amely minden tőle telhetőt megtesz, ám az ügy annyira kaotikus és burjánzó, hogy még ez az igyekezet is kevésnek bizonyul. Az ilyen cikkek nem vállalkoznak elemzésre, nem próbálják feltárni az okokat, az esetet nem értelmezik nagyobb társadalmi folyamat részeként. Egyszerűen tálalják, eladhatóvá teszik a történetet. Gyakorik a szenzációs vagy fantasztikus jelzők, a tudósítók szándékosan dramatizálnak.

Irodalom

- Bajomi-Lázár Péter (2008): *Média és Társadalom*. Budapest: PrintXBudavár Zrt. & Médiakutató Alapítvány.
- Bodó Béla (2002): *Tiszazug. A Social History of a Murder Epidemic*. New York: Columbia University Press.
- Buzinkay Géza (1993): *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest: Haza és Haladás Kiadó.
- Gerbner, George & Gross, Larry & Morgan, Michael & Signorelli, Nancy (1986): Living with television: The dynamics of the cultivation process, <http://www.asc.upenn.edu/gerbner/Asset.aspx?assetID=1644> (utolsó letöltés: 2014. április 13.).
- Gunst Péter (1985): Tiszazug, 1929. Meggyilkolt férjek és apák. *História*, 2. sz., 25–34. o.
- Gyáni Gábor (2008): Darabolós gyilkosok és arzénos asszonyok. Bűn és erőszak a Horthy-korban. *Rubicon*, 7–8. sz., 4–14. o.
- McAdams, Dan P. (2003): A történet jelentése az irodalomban és az életben. In: *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Myat Kornél (2010): Médielméletek és a késő modern médiakörnyezet In: *Médiakutató*, nyár, 47–63. o.
- Sipos Balázs (2004): *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Stokes, Jane (2008): *A média- és kultúrakutatás gyakorlata*. Budapest & Pécs: Gondolat Kiadó.
- Szeibert János (1935): *Elsodort falu a Tiszazugban: adatok Nagyrev szociográfiájához*. Budapest: Stephaneum Nyomda.
- Szladek Barna (1930): A tiszazugi tömegmérgezés *Csendőrségi Lapok*, 20, 22–30. sz.
- White, Hayden (1980): *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.

Bezsenyi Tamás (1988) az ELTE BTK történész doktorandusza, az ELTE ÁJK kriminológia MA-szakirány hallgatója. Fő kutatási területe a 20. századi bűnözéstörténet és általában a kelet-európai társadalomtörténet.

Fülöp Márton (1991) a Berzsényi Dániel Gimnáziumban érettségizett 2010-ben. Az ELTE BTK Modernkori Magyar Történeti MA-szakirány hallgatója, a tiszazugi kutatószemináriumon az eseménytörténeti áttekintés egyik résztvevője.

Hamrád Dóra (1991) 2010-ben érettségizett a Szabó Lőrinc Kéttannyelvű Általános Iskola és Gimnáziumban. Jelenleg az ELTE BTK történelemszakos hallgatója, szakdolgozatát a tiszazugi mérgezések sajtóreflexióiból készítette. A kutatócsoportban a sajtórészleg vezetője.

Kenesei Zsófi (1989) a zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnáziumban érettségizett 2009-ben. Jelenleg az ELTE BTK történelemszakos hallgatója, szakdolgozatának témája az 1950-es évek nőképe a Nők Lapja alapján. A tiszazugi arzénos mérgezéseket elemző kutatócsoport demográfiai és eseménytörténeti feldolgozásaiban vesz részt.

Koloh Gábor (1987) tudományos segédmunkatárs (MTA ELTE Válságtörténeti Kutatócsoport), doktorandusz (ELTE Történeti Intézet, Társadalom- és gazdaságtörténeti program). Kutatási területe: a magyarországi születésszabályozás elterjedésének demográfiai, társadalmi és gazdasági aspektusai. Email: koloh.gabor@gmail.com

Lakatos Sára (1990) az ELTE BTK negyedéves történelem- és szlavisztika–szerb szakos hallgatója, szakdolgozatát a Gyömrő környéki 1945-ös politikai gyilkosságok elemzéséből készíti. 2009-ben érettségizett a Baár-Madas Református Gimnáziumban. 2011 őszétől a tiszazugi arzén mérgezéseket elemző kutatócsoport tagja, a sajtóanyag feldolgozásában vesz részt.

Mécs Bálint (1990) a pesthidegkúti Waldorf Általános Iskola és Gimnáziumban érettségizett 2010-ben. Az ELTE BTK történelem-szakos hallgatója, 2011 őszétől a tiszazugi arzén kutatócsoport sajtórészlegének tagja.

Mravik Patrik Tamás (1994) 2012-ben az Eötvös József Gimnáziumban érettségizett. 2012 ősze óta az ELTE Bölcsészettudományi Karának történelem BA-szakos hallgatója, a tiszazugi arzén mérgezéseket feldolgozó kutatószeminárium tagja.